

Obr. 1 Výber modelov nástrojov zo súboru s náleзовým číslom 193/AS68d/2012, zľava štyri dláta, list píly, celá čepeľ tešly a fragmenty ďalších troch tešiel. Tešly sa v dôsledku korózie rozpadli na dve vrstvy. Úplne vpravo sú dva modely čepelí sekier (foto M. Frouz)

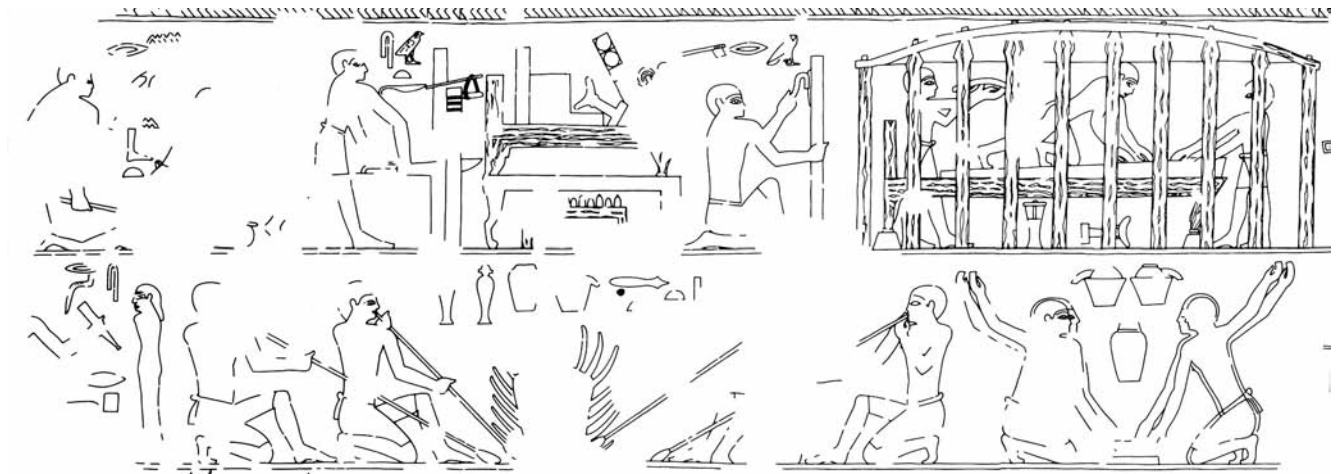
Medené nálezy z hrobového komplexu princeznej Šeretnebtej

Martin Odler

Počas výskumu hrobového komplexu rodiny princeznej Šeretnebtej v roku 2012 bolo objavených niekoľko desiatok drobných fragmentov kovových predmetov, vyrobených zo zliatiny medi, resp. z takmer čistej medi. Tento článok je zameraný predovšetkým na prvotnú publikáciu súboru modelov medených nástrojov z pohrebnej komory Neferovej hrobky (AS 68d), na vysvetlenie jeho zmyslu a významu v kultúre Starej ríše a na analógie tohto druhu nálezov v starovekom Egypte.

Najdôležitejším dosiaľ objaveným súborom kovových nálezov z hrobového komplexu AS 68 sú modely nástrojov v medenej miske (náleзовé číslo 193/AS68d/2012). Súbor sa našiel v pohrebnej komore šachty 2 v Neferovej hrobke (AS 68d), miska s modelmi ležala na podlahe komory za vstupom blízko zvyškov zvieracích kostí (pozri Súvová – Vymazalová v tomto čísle: 59–61) uložených medzi východnou stranou vápencového sarkofágu a východnou stenou komory. Súbor obsahoval celú čepeľ a jednu neúplnú

čepeľ modelu sekery, kompletnú čepeľ modelu tešly a fragmenty minimálne piatich ďalších modelov tešiel, celý list modelu píly a zlomok ďalšieho modelu píly, sedem kompletných modelov dlát a fragmenty prinajmenšom piatich iných modelov dlát (obr. 1). Celý súbor bol uložený v medenej miske vysokej necelé tri centimetre. Nie je rozsiahly ani počtom modelov ani veľkosťou, váži spolu necelých 100 gramov, pričom viac ako 50 gramov tvorí práve miska. Určite sa nezachoval úplný, v zásype

Obr. 2 Scény z tesárskej, sochárskej a metalurgickej dielne. V hornom registri sa smerom zľava používajú tieto nástroje: sekera (dnes zničená), píla a tešľa, v dolnom registri je úplne vľavo zobrazené dláto. Kahepova hrobka z lokality Hawaviš, datovaná do 6. dynastie (Kanawati 1980: fig. 9)

nad dnom šachty sa našlo ďalších osem zlomkov modelov, ktoré azda stratili alebo odhodili vykrádači pohrebnej komory (nálezové číslo 189/AS68d/2012). Predmety by síce na prvý pohľad mohli pripomínať kozmetické nástroje, ale britvy a pinzety mali v Starej ríši iné technologické riešenie. Dláta pripomínajú kozmetické tyčinky, nedá sa však vysvetliť, prečo by na kozmetických tyčinkách bola na jednom konci ostrá čepeľka.

Súbor je pozoruhodným dokladom „povinnej“ súčasti pohrebnej výbavy staroegyptskej elity v období Starej ríše. Do pohrebnej komory patrili okrem iných predmetov aj zmenšené modely medených remeselníckych nástrojov a nádoby vyrobené z meďi. Nástroje zo súboru nachádzame takto pokope zobrazené na reliéfoch a maľbách v remeselníckych scénach hrobiek Starej ríše. Zobrazenia práce v tesárskych a sochárskych dielňach museli totiž zahrnúť aj nástroje remeselníkov: sekery, dláta, tešly a píly (obr. 2).

Sekery sa používali na prácu s drevom a na rozdiel od súčasných sekier mali perforovanú čepeľ. Cez otvory sa koženými pásikmi alebo povrazom priväzovali k drevenému porisku. Dláta slúžili na prácu s drevom a kameňom, dláta s drevenými rúčkami boli jemnejšie a presnejšie, dláta vyrobené iba z meďi sa pravdepodobne používali na úpravu kamenného materiálu. Tešly v remeslách Starej ríše nahrádzali súčasný hoblík pri vyhladzovaní dreveného a kamenného povrchu. Pílami sa pililo nielen drevo, ale aj kameň. Drobné rozmery modelu zabránili tomu, aby na liste píly boli aj zuby. Podobne sa pri niektorých modeloch sekier vynechávala perforácia v strede čepele (Davies 1987: 29). Typmi nástrojov a medenou miskou sa najbližšia analógia súboru z Abúsíru našla v komore skalnej hrobky Anchhafa Kara v Gíze, ktorá je datovaná do 6. dynastie (Hassan 1941: 137–142, fig. 118). Obsahuje sekery, tešly, dláta, píly, ba aj medenú miskú so zaoblenými stenami.

Meď a ostatné kovy neboli v spoločnosti Starej ríše rozšírené, naopak, pokladali sa za veľmi vzácne materiály. Zdroje meďi a ďalších kovov (najmä zlata a striebra) sa nachádzali za hranicami Egypta a ich ťažbu, resp. dovoz organizovala kráľovská administratíva.¹ Kovmi disponoval predovšetkým kráľ a jeho úradníci, kovy sú jediným dru-

hom materiálu, ktorý sa na scénach hrobiek Starej ríše váži pod dozorom pisárov (Eyre 1987: 13). Remeselníkom sa dokonca vydávali presne zvážené nástroje a po skončení práce sa ich hmotnosť a opotrebovanie znovu kontrolovali.² Ani rozsah a množstvo modelov nástrojov v pohrebnej komore by preto nemali byť náhodné. Je možné, že modely nástrojov symbolicky znázorňovali pozemské vlastníctvo zosnulého, ktorým mohol disponovať a poskytoval ho svojim podriadeným: remeselníkom pracujúcim na jeho majetkoch alebo na jeho objednávku. Modely mu azda umožňovali v rovnakej činnosti pokračovať aj v posmrtnom živote.

Zo Starej ríše existuje niekoľko stoviek celých i fragmentárnych súborov modelov nástrojov. Zaujímavé však je, že Egypťania túto obľúbenú písomne skoro vôbec nezaznamenávali. Po určitom vývoji v predchádzajúcich dynastiách sa od 5. dynastie objavuje viac-menej kodifikovaný zoznam zádušných milodarov, ktorý zahrnoval predovšetkým jedlo (najmä rôzne druhy pečiva a mäsa), nápoje a oleje. Od 3. po 6. dynastiu, za takmer päť storočí jestvovania staroegyptskej kultúry, sa zachovali iba štyri zoznamy, ktoré obsahujú aj názvy medených nástrojov (Barta 1963: 45–46). Najstarší pochádza z Heluánu, tri ďalšie z Gízy, každý je zachytený na odlišnom materiáli a v rozličnej kvalite spracovania. Medené modely nástrojov sú výborným príkladom situácie, v ktorej sa o nejakom zvyku zaniknutej kultúry dozvedáme predovšetkým z archeologických prameňov, lebo písomné pramene o ňom takmer mlčia.

Ďalším zaujímavým aspektom je, kto získal modely nástrojov do zádušnej výbavy. V pohrebnej komore, kde sa súbor našiel, bola pochovaná staršia žena (pozri Havelková v tomto čísle: 50). Možno to dokonca bola manželka majiteľa, Neferhathor (pozri Bárta v tomto čísle: 24). V Starej ríši dostávali medené modely nástrojov do pohrebných komôr hlavne muži, ženy len sporadicky. A neboli to hocijaké ženy. V 4. dynastii sa modely nástrojov objavujú iba v Gíze, v komore kráľovnej Meresanch (Dunham – Simpson 1974: 23, fig. 16b), v hrobke princezien Neferetiabet a Meretites (Reisner 1942: 405, 464, fig. 279) a neznámej princeznej (Hassan 1953: 5, pl. VI: B). V Abúsíre, z obdobia 5. dynastie, sa našli v komore princeznej Chekeretnebet

(Verner – Callender 2002: 45), dvornej dámy Tisetor (Verner – Callender 2002: 45, pl. IX, Bf29) a manželky Veserkafancha, predstaveného kráľovských prác (Borchardt 1907: 116). V Gíze sa počas tej istej dynastie takéto modely vyskytli v hrobke Chentetky, manželky Nesutnefera, správcu 8. a 10. hornoegyptského kraja (Junker 1938: 166), a manželky Neferiheja, predstaveného kráľovských remeselníkov (Steindorff – Hölscher 1991: 103). V 6. dynastii sú doložené v Sakkáre v hrobke kráľovnej Iput (Firth – Gunn 1926: 12, fig. 6) a v pyramíde tzv. Západnej kráľovnej z obdobia vlády panovníka Pepiho I. (Leclant – Clerc 1990: 364–365). Modely medených nástrojov boli veľmi pravdepodobne luxusnou záležitosťou, dostupnou len úzkemu okruhu príslušníkov kráľovskej rodiny, úradníkov kráľovskej administratívy a ich manželiek.

Z ostatných nálezov kovových predmetov zrejme stačí zmieniť sa o špičke medeného dláta (nálezové číslo 101/AS68b/2012). Našla sa v severnej polovici zásypu Šepespuptahovej skalnej hrobky (AS 68b) a pravdepodobne ju na mieste nechali neskorší zloději kameňa. Na rozdiel od modelov dlát z Neferovej hrobky (AS 68d) napovedajú rozmery špičky, že šlo o skutočné dláto. Pokračujúci výskum azda prinesie nové nálezy medených predmetov. Objavený súbor modelov medených nástrojov z pohrebnej komory šachty 2 v Neferovej hrobke je síce nevelký, no napriek tomu dôležitý, pretože patrí medzi málo dobre zdokumentovaných nálezov tohto druhu, pri ktorom bolo navyše antropologicky určené pohlavie zosnulej osoby.

V budúcnosti sa plánuje röntgenová spektrometria vybraných kovových nálezov z komplexu rodiny princeznej Šeretnebtej, aby sa zistilo ich chemické zloženie. Analýzy zloženia modelov nástrojov sú zatiaľ sporadické. Časovo a priestorovo sú najbližšie súboru z Neferovej hrobky medené modely nástrojov z pohrebnej komory Ptahšepesa Impeja v Gíze zo 6. dynastie, atómová absorpčná spektroskopopia a röntgenová spektrometria pri nich ukázala viac ako 99 % obsahu medi a len stopové množstvo ďalších prvkov: železa, olova, cínu, sodíka, vápnika a arzenu (Maddin *et al.* 1984, Table 1). Dá sa predpokladať, že modely z Neferovej hrobky budú mať podobný obsah prvkov.

Poznámky:

¹ Bližšie o problematike s podrobnejšími odkazmi na literatúru v článku Odler (2012).

² Takéto pramene máme však zachované až zo Strednej a Novej ríše (napr. Simpson 1965, s ďalšou literatúrou).

Literatúra:

- Barta, Winfried: 1963 *Die altägyptischen Opferliste von der Frühzeit bis zur griechisch-römischen Epoche*, Berlin: Verlag Bruno Hessling [Münchener ägyptologische Studien 3].
- Borchardt, Ludwig: 1907 *Das Grabdenkmal des Königs Ne-user-re*, Leipzig: Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Davies, W. Vivian: 1987 *Tools and Weapons I. Axes*, London: British Museum [Catalogue of Egyptian Antiquities in the British Museum 7].
- Dunham, Dows – Simpson, William Kelly: 1974 *The Mastaba of Queen Merysankh III. G7530-7540*, Boston: Museum of Fine Arts [Giza Mastabas 1].

Eyre, Christopher J.: 1987 „Work and the Organisation of Work in the Old Kingdom“, in: Powell, Marvin A. (ed.) *Labor in the Ancient Near East*, New Haven: American Oriental Society [American Oriental Series 68], s. 5–47.

Firth, Cecil M. – Gunn, Battiscombe: 1926 *Excavations at Saqqara. Teti Pyramid Cemeteries. Vols. I–II*, Le Caire: Imprimerie de l'Institut français d'archéologie orientale.

Hassan, Selim: 1941 *The excavations at Giza. Vol. 3., 1931-1932*, Cairo: Government Press.

1953 *The excavations at Giza. Vol. 7. The mastabas of the seventh season and their description*, Cairo: Government Press.

Junker, Hermann: 1938 *Giza III. Die Mastabas der vorgeschrittenen V. Dynastie auf dem Westfriedhof*, Wien und Leipzig: Hölder-Pichler-Tempsky.

Kanawati, Naguib: 1980 *The rock tombs of el-Hawawish: the cemetery of Akhmim. Vol. 1*, Sydney: Macquaire Ancient History Association.

Leclant, Jean – Clerc, Gisèle: 1990 „Fouilles et travaux en Égypte et au Soudan, 1988-1989“, *Orientalia* 59/3, s. 335–439.

Maddin, Robert – Stech, Tamara – Muhly, James David – Brovanski Edward: 1984 „Old Kingdom Models from the Tomb of Impy: Metallurgical Studies“, *Journal of Egyptian Archaeology* 70, s. 33–41.

Odler, Martin: 2012 „Kráľovské súvislosti medi v Ranodynastickej dobe a Starej ríše“, *Pražské egyptologické studie* 9, s. 60–70.

Reisner, George Andrew: 1942 *A History of the Giza Necropolis I*, Cambridge: Harvard University Press.

Simpson, William Kelly: 1965 *Papyrus Reisner II. Accounts of the Dockyard Workshop at This in the Reign of Sesotris I*, Boston: Museum of Fine Arts.

Steindorff, Georg – Hölscher, Uvo: 1991 *Die Mastabas westlich der Cheops-pyramide*, Herausgegeben und bearbeitet von Alfred Grimm, Frankfurt am Main: Lang.

Verner, Miroslav – Callender, Vivienne G.: 2002 *Djedkare's Family Cemetery*, Prague: Charles University in Prague, Faculty of Arts, Czech Institute of Egyptology – Set out [Abusir VI].

Abstract:

Copper finds from the burial complex of princess Sheretnebtj

The article focuses on a preliminary publication of the copper finds from the burial complex of the relatives of princess Sheretnebtj, found in the autumn 2012 in Abusir South and dated to the late Fifth Dynasty. The most important archaeological context comes in the form of a small set of copper model tools placed in a copper bowl (find no. 193/AS68d/2012) in the burial chamber of tomb AS 68d, shaft 2, belonging probably to Neferhathor, the wife of the owner of the tomb, the overseer of the scribes of the crews Nefer. The set contains complete tools and fragments of model axes, chisels, adzes and a saw blade (fig. 1) and is most probably incomplete; other copper model tools were found in the shaft, over the burial chamber (find no. 189/AS68d/2012). Model tools symbolised real artisan tools (fig. 2) made of copper, a rare and expensive material. Moreover, known sets of model tools from Old Kingdom burials of women belonged to the women of the royal family (queens, princesses) or the wives of the high officials of the royal administration.